

**“KORRUPSIYAGA OID HUQUQBUZARLIK”
TUSHUNCHASI HAQIDAGI QARASHLAR****Umirzakov Begzod Ataboevich**O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi Huquqbuzarliklar profilaktikasi va kriminologiya
kafedrasida dosenti v.b.<https://doi.org/10.5281/zenodo.7574846>

“Korrupsiyaviy huquqbuzarliklar” tushunchasini yoritishimizdan oldin biz albatta korrupsiya va huquqbuzarlik tushunchalarini yoritib keyin ikkalasini birikmasidan tashkil topgan “Korrupsiyaviy huquqbuzarliklar” tushunchasini yoritish maqsadga muvofiq bo'ladi.

“Korrupsiya” atamasining etimologik jihati xususida turli fikrlar mavjud. Keng ommalashgan birinchi fikr tarafdorlariga ko'ra, etimologik jihatdan “korrupsiya” atamasi lotincha “corruption” so'zidan kelib chiqqan bo'lib “pora evaziga og'dirish” degan ma'noni anglatadi¹.

Keyingi qarashga ko'ra, “korrupsiya” atamasi lotincha “corruptere” so'zidan kelib chiqqan bo'lib “buzilish, aynish, tanazzul” degan ma'noni anglatadi².

Uchinchi fikrga ko'ra, “korrupsiya” lotincha “corruptum” so'zidan kelib chiqqan bo'lib “singan, buzilgan” ma'noni bildiradi va shaxsiy hayot hamda korporativ foyda yo'lida jamoat manfaatlariga putur yetkazishni anglatadi³.

Ba'zi slavyan tillarida “korrupsiya” pora ma'nosida tushuniladi: masalan, “korrumpirati” kesimi serb-xorvatlar tilida “pora berib o'z tomoniga og'dirish, pora berish” deb tarjima qilinadi, “korrupenesku” sifati esa, chexlarning tilida “sotiluvchi, sotqin” ma'nosini anglatadi⁴, rus tilidagi korrupsiya - bu pora evaziga sotib olish, mansabdor shaxslarning, siyosiy arboblarning sotqinligidir⁵.

Korrupsiya so'zi adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. Uning yagona tushunchasi yo'q. Hatto, xalqaro tashkilotlarning tavsiyalarida ham unga turlicha ta'riflar berilgan.

Xalqaro hujjatlarda birinchi bor “korrupsiya” tushunchasiga BMT Bosh assambleyasining Rezolyusiyasi bilan 1979 yil 17 dekabrda qabul qilingan “Huquqiy tartibotni saqlash bo'yicha mansabdor shaxslarning xulq-atvor kodeksi”da to'xtalangan bo'lib, unda korrupsiya deganda “... mansabdor shaxsning har qanday shakldagi mukofot evaziga o'z mansab vakolatlari doirasida mazkur mukofotni beruvchi shaxs manfaatlarini ko'zlab, lavozim yo'riqnomasi qoidalarini buzgan holda yoki buzmasdan muayyan harakatlarni bajarishi yoki harakatsizligi”⁶ tushuniladi deyilgan.

BMT Bosh Assambleyasining 1990 yil Gavanada “korrupsiya” muammolariga bag'ishlab o'tkazilgan mintaqalararo seminarida qabul qilingan Davlat xizmatchilari uchun xalqaro xulq-atvor kodeksida “korrupsiya bu mansabdor shaxslarning shaxsiy yoki guruh manfaatini

¹ Криминология. Учебник. Отв. редактор: М.Х.Рустамбаев. – Ташкент: ТГЮИ, 2008. – С. 219.

² Интернет манзили: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Коррупция>

³ Zufarov R. Poraxo'rlik- korrupsiya negizi // Davlat va huquq. – 2000. – № 4. – B. 41.³

⁴ Abdurasulova Q., Qurbonov O. Korrupsiya: Asosiy tushuncha va shakllari (risola). – T.: Falsafa va huquq instituti, 2009. – B. 14-15.

⁵ Егорова Н.Е. Уголовно-правовые формы борьбы с коррупцией в новых экономических условиях. Автореф. дисс. ... канд.юрид.наук. – Саратов, 1996. – С.22.

⁶ Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка (Принят резолюцией Генеральной Ассамблеи от 17 декабря 1979 г.).

ko'zlab mansabini suiiste'mol qilish, shuningdek davlat xizmatchilari tomonidan o'zlari egallab turgan xizmat vazifalaridan g'ayriqonuniy foydalanish ko'rinishlaridir", deyiladi.

Yevropa Kengashi guruhining korrupsiya muammolari bo'yicha 1995 yil 22-24 fevralda Strasburgda o'tkazilgan birinchi sessiyasida "korrupsiya davlat yoki xususiy tizim mansabdor shaxslarini ularning mansab vakolatlari doirasida o'zlarining vazifalarini buzib bajarishlari uchun ularni pora evaziga og'dirib olinishidir", deb ta'rif berilgan.

BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasida korrupsiyaga eng qisqa, lekin keng qamrovli ta'rif quyidagicha berilgan: "Korrupsiya – bu shaxsiy naf ko'rish maqsadida davlat hokimiyatini suiiste'mol qilishdir"⁷.

Bugungi kunda, kriminalist olimlar o'rtasidagi bahslarda, jinoyat, fuqarolik, ma'muriy, mehnat, xo'jalik huquqi sohasidagi mutaxassislarning ilmiy ishlarida, ommaviy axborot vositalarida "korrupsiya" iborasi turli ma'nolarda qo'llanilmoqda, bu esa korrupsiya ijtimoiy-huquqiy hodisa bo'lib, jinoyatchilikning o'ta salbiy ko'rinishidir, deb xulosa qilish imkonini beradi.

Ba'zi manbalarda esa, bu atama "iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar" va "mansabdorlik jinoyatlari" kabi so'zlar bilan bir qatorda qo'llaniladi. Respublikamizda chop etilgan kitob va maqolalarda ham korrupsiya deyilganda, yuqori mansabdagi shaxslar tomonidan sodir etiladigan poraxo'rlik nazarda tutiladi⁸.

Shu o'rinda professor Q.R.Abdurasulovanning quyidagi fikrlari o'rinlidir: "Korrupsiya davlat ahamiyatiga molik vazifalarni bajarayotgan va ularga tenglashtirilgan shaxslar tomonidan o'z xizmat vakolatlari yoki ular bilan bog'liq imkoniyatlardan foydalanib, g'araz maqsadda yoki boshqa shaxsiy manfaatni ko'zlab sodir etilgan ijtimoiy havfli qilmishlar (bu qilmishlar uchun javobgarlik O'zbekiston Respublikasi JKning tegishli moddalarida nazarda tutilgan) yig'indisidir"⁹.

Korrupsiya real voqeyelikda turli shakllarda paydo bo'ladi. Ushbu shakllarning turli tumanligi korrupsiyaga uni hodisa yoki voqeya sifatida ta'rif berishga ham ta'sir qiladi. Masalan, rus olimlari S.I. Ojegov va N.Yu. Shvedova korrupsiyani amaldor shaxslar va siyosatchilarning axloqiy buzilishi sifatida ta'rif berishgan. Mazkur "axloqiy buzilish" noqonuniy bo'yluk orttirish, poraxo'rlik, o'zlashtirish kabi jinoyatlarda hamda davlat amaldorlarining xokimiyatning barcha tizimida jinoiy unsurlar vakillari bilan birlashib ketishida namoyon bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonunnida "**korrupsiya**"ga — shaxsning o'z mansab yoki xizmat mavqeyidan shaxsiy manfaatlarini yoxud o'zga shaxslarning manfaatlarini ko'zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, xuddi shuningdek bunday nafni qonunga xilof ravishda taqdim etish, deb ta'rif berilgan.

Hozirgi zamon milliy va xalqaro huquqida tobora ko'p qo'llanilayotgan atamalardan biri – bu korrupsiyadir. Korrupsiya, albatta, bugun paydo bo'lgan illat emas. Qadimgi yunon faylasufi

⁷ Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции (Принята резолюцией Генеральной Ассамблеи от 31 октября 2003 г.).

⁸ Zufarov R.A. Poraxo'rlik uchun javobgarlik. – T.: TDYuI, 2004. – B. 203.; Axrorov B.J. Mansabdorlik jinoyatlari uchun javobgarlik. – T.: TDYuI, 2007. – B. 268.⁸

⁹ Abdurasulova Q., Qurbonov O. Korrupsiya: Asosiy tushuncha va shakllari (risola). – T.: Falsafa va huquq instituti, 2009. – B. 60.

Aristotel bu haqda shunday degan: “Har qanday davlat tizimida qonunlar va boshqa farmoyishlar orqali ishni shunday tashkil qilish kerakki, unda mansabdor shaxslarning noqonuniy yo'l bilan boyishiga yo'l qo'ymaslik lozim”. Fransuz mutafakkiri **Sharl Lui Monteskye** esa, “...har qanday hokimiyat vakolatiga ega bo'lgan shaxs, uni suiiste'mol qilishga moyil bo'ladi va u ma'lum bir maqsadga erishmaguncha shu yo'nalishda yuradi” degan fikrni bildirgan.

Korrupsiyaning kelib chiqishi tarixi va rivojlanishi masalalarini o'rgangan **Nikolo Makiavelli** uni yo'talga qiyoslab shunday degan edi: “Korrupsiyani ham yo'talga o'xshab oldin aniqlash qiyin, ammo davolash oson, lekin bu kasalni o'tkazib yuborsangiz, uni aniqlash oson, ammo davolash qiyin”.

Amerikalik tadqiqotchi olimlar korrupsiyani «siyosat yoki davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy havfli ko'rinish» deb ta'rif berishadi. Ularning fikricha, korrupsiya davlat hokimiyati vakillari tomonidan o'zining xizmat mavqeini qasddan mulkiy va nomulkiy manfaat va foyda olishning har qanday shaklida, shuningdek ushbu hokimiyat vakillarining to'liq sotib olinishida namoyon bo'ladi.

Korrupsiyaga qarshi kurash O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan ma'muriy-huquqiy islohotlarning muhim ahamiyatga ega yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Prezidentimiz **Shavkat Mirziyoyevning** deyarli barcha ma'ruza va chiqishlarida korrupsiyaga qarshi kurash masalalariga alohida e'tibor qaratilib, uning islohotlar yo'lidagi to'siq va davlatimizning xavfsizligiga jiddiy tahdid ekanligi uqtiriladi.

Korrupsiyaga nisbatan yuqorida keltirilgan ta'riflarning umumiylikini korrupsiya – o'z ehtiyoj va manfaatlarini boshqalar hisobiga qondirish uchun huquqiy va axloqiy normalarning buzish holatlarida aks etadi.

Boshqacha qilib aytganda, *korrupsiya* – bu pora sifatida pul, turli mol-mulk, xizmat ko'rsatish turlari, umuman olganda shaxsiy manfaat uchun turli ko'rinishdagi narsalarni olish tushuniladi. Korrupsiya mamlakat iqtisodiyotiga tahdid soladigan ijtimoiy hodisadir. Bu poraxo'rlikda namoyon bo'ladi. Biroq, «korrupsiya» «poraxo'rlik»dan kengroq tushuncha bo'lib, poraxo'rlik uning negizini tashkil etadi¹⁰.

Huquqbuzarlik tushunchasiga O'zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'rsida”gi Qonunning 3-moddasida ta'rif berilgan bo'lib unga ko'ra: **huquqbuzarlik** – sodir etilganligi uchun ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan aybli g'ayrihuquqiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik) deb ta'rif berilganligini ko'rishimiz mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqadigan bo'lsak: *Korrupsiyaga oid huquqbuzarlik* deganda, davlat organi vakolatini bajaruvchi yoki unga tenglashtirilgan shaxs o'z xizmat lavozimidan yoki davlat organi maqomidan foydalanib moddiy manfaat va ustunlik olish uchun sodir etgan huquqqa xilof xatti-harakat tushuniladi. Masalan, berilgan davlat va munisipial mulk huquqini xizmat manfaatidan tashqari, xususan davlat funksiyasini bajarish uchun berilgan xona, transport, aloqa vositasi, elektron hisoblash texnikasi, shuningdek xizmat ma'lumotlaridan foydalanish uchun berish bilan bog'liq holda uchinchi shaxslardan noqonuniy mulkiy boyluk

¹⁰ Jalolov Sh.R. Poraxo'rlik – korrupsion jinoyatlarning asosi // O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasining axborotnomasi. – 2017. - № 4. 57 b.

va imtiyozlar olish agarda bunday foydalanish amaldagi qonunlarda ko'rsatilmagan bo'lsa; davlat organi uchun o'rnatilgan qaror qabul qilish, fuqarolarning va yuridik shaxslarning murojaatlarini ko'rib chiqish tartibini buzish (agar bu buzishlar qaror qabul qilishda bunday shaxslarga afzalliklar olib kelsa); o'z xizmat maqomi yoki tegishli davlat organi maqomidan uchinchi shaxslar manfaatlari yo'lida foydalanish va h.k.

Shu o'rinda, O'zbekiston Respublikasining «Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida»gi Qonunning 3-moddasida «**korrupsiyaga oid huquqbuzarlik**»ga — korrupsiya alomatlariga ega bo'lgan, sodir etilganligi uchun qonun hujjatlarida javobgarlik nazarda tutilgan qilmish, deb ta'rif berilganligini ko'rishimiz mumkin.

Korrupsiyaviy huquqbuzarliklar: *jinoiy va ma'muriy* huquqbuzarliklarga bo'linadi.

Shu bois korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarga qarshi kurashda ilmiy-amaliy yondashuvga asoslanish, bu sohadagi muammolarni ilmiy tadqiq etish, korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar profilaktikasida muhim o'rin tutuvchi aholining, ayniqsa yoshlarning bu boradagi huquqiy madaniyati va bilimlarini oshirib borish bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamiyatda, korrupsiyaning kuchayishi, uning jinoyat olami bilan ko'shilib ketish holatlari bilan nihoyatda havflidir. Chunki uyushgan jinoyatchilik doimiy ravishda, davlat apparatining har qanday bo'g'inini o'ziga bo'ysundirishga urinadi. Bu esa, byurakratiyaning zaifligi, jamiyat faolligining pastligi, korrupsiya bilan kurashish lozim bo'lgan organlarning professional darajasining pastligi natijasida ushbu jarayonning yengil ko'chishiga sabab bo'ladi.

Biz yuqorida aytganimizdek, korrupsiyaga huquqbuzarlik (jinoyat) deb ta'rif berilishi o'z o'zidan "har bir inson o'ziga xos huquqbuzar yoki jinoyatchi bo'ladimi?" degan o'rinli savolni keltirib chiqaradi. Chunki har bir inson, birinchi navbatda, o'zining shaxsiy manfaatlarini qondirishni keyin esa boshqalarning manfaati haqida o'ylaydi.

Korrupsiya va uning uchun javobgarlikning shakllanishi tarixiga nazar solinganda shu narsa ko'zga tashlanadiki, Rossiyada qadimda pora bilan ish haqi unchalik darajada farq qilmas edi. XVIII asrga qadar davlat amaldorlari aholi hisobidan kun ko'rgan. Bunda kimning masalasi ko'rib chiqilsa, arizachi tomonidan amaldorlarga hadya berilgan. Bunday hadyalar esa, odatiy hol hisoblanib, qonunchilikni buzilishi sanalmagan. Chunki, amaldorlar davlatdan oylik maosh olmas edilar.

XVII asrda "pora" so'zi uch xil nomga, ya'ni "qadrlash", "eslash" va "va'da" ma'nosiga ega bo'lgan. "Qadrlash" ishni hal qiluvchi amaldorga, avvaldan beriladigan sovg'a. "Eslash" tariqasidagi sovg'a esa ish bitkanidan so'ng berilar va har ikkalasi ham odatiy hol va sovg'a deb tushinilar edi. "Va'da" esa, qonunni buzganligi uchun to'lov bo'lib, qo'lga tushgan amaldor jismoniy jazoga tortilar edi.

1715 yildan boshlab barcha amaldorlar davlatdan belgilangan oylik ish xaqi ola boshlab, natijada poraning har qanday ko'rinishiga nisbatan jinoyat sifatida qarala boshlangan. Lekin pora olish va berish, davom etavergan. Poraxo'rlarga jiddiy kurash Yekaterina II tomonidan amalga oshirildi. U unga qasamiyod qilishga kirish uchun Novgorod guberniyasida pora berish shart ekanligini bilib qolgach, poraxo'rni jamoat oldida jazolagan¹¹.

Malika Yekaterina II poraxo'rlarni jazolagan bo'lsa-da, aslida keskin ravishda o'zgarishlar qilishga umid qilmagan. Chunki, 1763 yilda uyezdlarda davlat xizmatchilarining 1 yillik oylik

¹¹ Электронный ресурс: www.Korr-Russia.ru

maoshi 30 rubl bo'lsa, guberniyalarda 60 rubl, markaziy va oliy muassasalarda 100-150 rublni tashkil etgan, bug'doyning narxi o'sha patlarda 15 kopeyka (tiyin) bo'lgan va bu maosh oilani tebratishga yetmagan.

Yillar o'tgan sayin vaziyat yanada keskinlashib, davlat idoralarining barcha tarmoqlarida ishlar pora evaziga bitkazilgan. O'sha paytlardan beri davlat xizmatchilarining oylik maoshi munosib ravishda o'sdi, biroq hozirgi kungacha poraxo'rlik borasida xech narsa o'zgarmadi¹². Korrupsiya lavozim bilan bog'liq bo'lgan jinoyat bo'lib, mansabdor shaxs o'z lavozimidan foydalangan xolda amalga oshiradi. Shaxsiy hududga aylangan sahroga borib qolgan kishi qumni bir joydan ikkinchi joyga tashiyotgan bo'lsa, bu qonunga hilof harakat hisoblanadi. Chunki kunning egasidan ruxsat olinmagan¹³.

Endi esa, qo'liga 100 mln. so'm berib, nimani, qayerga, qancha sarflash vazifasi topshirilgan amaldorni ko'z oldingizga keltiring. Garchi shu pullardan bir tiyini ham o'z chuntagiga solmasligi haqida ogohlantirilgan bo'lishiga qaramasdan bunday paytda, ko'pchilik berilgan imkoniyatdan vos kecha olmaydi.

Ushbu sohada turli mamlakatlarda sodir etiladigan korrupsion harakatlar sxemasi hamda aldov yo'li turli mamlakatlarda, bir-biridan uncha farq qilmaydi. Inson tabiatidan kelib chiqsak, tez va yengil boy bo'lish imkoniyati paydo bo'lganda har qanday shaxs o'ylanib qoladi. Mazkur holatda qonunga zid qilmish oqibatini anglab tursa xam, ko'pchilik o'zini to'xtatib qololmaydi. Bu boradagi qarorni qabul qilishda kishining oldida turgan quyidagi tanlovlarning mavjudligi ham katta rol o'ynaydi:

- oilaviy ahvoldagi qiyinchilik;
- moddiy yetishmovchiliklar;
- xayotiy masalalar.

Porani bugungi kunda faqat amaldorlar emas, balki korrupsiyalashgan oliy ta'lim sohasi vakillari ham olishadi. Bunga sovet davridan qolgan meros sifatida qarash mumkin¹⁴.

Oliy ta'lim sohasidagi korupsiyani uchta holatda keng uchrashini kuzatish mumkin: bu, kirish imtihonlari davrida, bevosita ta'lim jarayonida, yakuniy imtihonlar va bitiruv malakaviy ish (diplom ishi)ni yozish vaqtida.

Ushbu korupsiyaviy holatlarni tugatish uchun yagona davlat imtihoni, shuningdek, ko'p oliy ta'lim muassalarida o'zlashtirishning oraliq nazoratiga oid turli xil usullari kiritilgan edi. Lekin ular ham sessiya paytidagi poraxo'rlikka barham bera olmadi. Bunday norasmiy amaliyotdan ta'lim sifati katta zarar ko'radi. Korrupsion tizimning samaradorligini «ko'rgan ayrim talabalar» o'zlarini kelgusida poraxo'rlik karyerasini tanlaydilar. Buning natijasida turli xil olimlik darajasini olishga bo'lgan talab kuchayadi, bu esa oliy ta'limdan so'nggi jarayonning sifatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Chunki, olimlik darajasini olish, uning egasiga ijtimoiy mavqye beradi. Uning ishga joylashishi osonlashadi, oylik maoshi oshadi, shuning uchun

¹² Лошакова С.А. Эволюция международно-правовых аспектов сотрудничества государств в борьбе с коррупцией / С.А. Лошакова // Безопасность бизнеса. – 2009. – № 2.

¹³ Романов Б.К. Коррупция: Расходы и доходы чиновников [Текст]: БЛОГ
URL:<http://echo.msk.ru/blog/fedor/926419-echo>

¹⁴ Борьба с преступностью за рубежом: информ сб. М., 1991. –Б. 75; Орзаг-Ленд Т. Борьба с коррупцией среди служащих полиции // Обзор зарубежного опыта. 2002. № 18. –Б. 44-47.

odamlar bunga tezroq erishish uchun noqonuniy, norasmiy yo'llarni tanlab, bu darajaga tezroq erishishning korrupsion sxemasini tanlaydilar.

Biroq bugungi kunda ta'lim sohasida aylanayotgan qora pullar xaqida ishonchli ma'lumotlarni topish qiyin. Negaki, olayotganlar ham, berayotganlar ham buni sir tutishadi. Agar bu sir oshkor bo'lsa, amaldagi qonun hujjatlariga ko'ra ikki tomon ham jinoiy javobgarlikka tortilishi talab etiladi. Bu esa har ikki tomon manfaati uchun ham mos kelmaydi. Lekin amalda faqat pora olgan o'qituvchigina, o'z faoliyatdan chetlashtirilib, porani bergan tomon esa, jazosiz qolib ketaveradi. Ko'pchilik, oliy ta'lim muassasalaridagi poraxo'rlikni kamaytirish uchun esa javobgarlik masalasini hal qilayotganda har ikkala tomonning barobar javobgarlikka tortilishini ta'minlash shart va shundagina samarali natijaga erishish mumkin deb hisoblaydilar.

Eng qizig'i, aholining ko'pchiligi korrupsiyaga qarshi kurashish befoyda, deb hisoblaydi. Bu ayniqsa, o'zbek xalqiga tegishli bo'lgan o'ziga xos xususiyat. Odatda, bu toifadagi insonlar o'zlarini pora oluvchi shaxslar qatoriga kiritmaydi. Ammo davlat tomonidan olib borilayotgan korrupsiyaga qarshi kurash harakatlarini birtomonlama natijasiz deb, bo'lmaydi.